

Λ. Θ. ΧΟΥΜΑΝΙΔΗ
Καθηγητού Ανωτάτης Βιομηχανικής Σχολής Πειραιώς

ΔΥΟ ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΑΠΟΨΕΙΣ
ΕΠΙ ΤΩΝ ΘΕΩΡΙΩΝ ΤΟΥ ΜΑΡΧ

Ο καθηγητής Anghel Rugina του Northeastern University εις το άρθρον του «A monetary dialogue with Karl Marx: Its significance for both capitalist and socialist countries»¹ προβαίνει εις μίαν αξιόλογον προσπάθειαν αναπτύξεως της μαρξικής επί της οικονομικής ισορροπίας θέσεως και εκείνης του Léon Walras επιλέξας τούτον «ως τον πλέον αντιπροσωπευτικόν συγγραφέα του ελευθέρου ανταγωνισμού και του φιλελευθέρου σοσιαλισμού».

Ο Rugina υπογραμμίζει την «μεταλλιστικήν» θεωρίαν του Marx ο οποίος δέχεται το νόμισμα-εμπόρευμα = γενικόν ισοδύναμον της αξίας των εμπορευμάτων-χρυσόν. Επίσης αναφέρει ότι εν αντιθέσει προς τον Marx, ο Keynes ήτο εκείνος ο οποίος εμπνεόμενος από τον γερμανικόν χαρτινισμόν υπεστήριξεν το κατευθυνόμενον χαρτονόμισμα².

Και εις το σημείον αυτό θέτει το ερώτημα, ποίου είδους χρήμα θα έπρεπε να ισχύση ίνα επιτευχθή σταθερά ισορροπία, σταθεραί τιμαί, πλήρης απασχόλησις, δικαία κατανομή του εισοδήματος και τάξις εις το διεθνές Ισοζύγιον Πληρωμών.

Η απόστασις του δολλαρίου από την μετατρεψιμότητα (5 Αυγούστου 1971) προεκάλεσεν όχι μόνον οικονομικήν αναστάτωσιν εις τας Η.Π.Α. αλλά και εις τον υπόλοιπον κόσμον. Επίσης σημαντικόν γεγονός ήτο η απόφασις της συνδιασκέψεως του Βουκουρεστίου (Ιούλιος 1971) των χωρών της COMECON, οπότε απεφασίσθη η έκδοσις ενός ρουβλίου το οποίον θα ήτο μετατρέψιμον εις χρυσόν ίνα επιτευχθή ορθολογική σοσιαλιστική οικονομία, που ήτο αδύνατον να πραγματοποιηθή υπό συνθήκας κυκλοφορίας ακαλύπτου χρήματος. Και ο καθηγητής Rugina προσπαθών όπως εξεύρη συμβιβαστικόν σύστημα μεταξύ των δύο αντιθέτων συστημάτων προβαίνει εις την διατύπωσιν των ιδεών του. Ούτως, υπογραμμίζει κατ' αρχήν την υπό του Marx γινομένην διάκρισιν μεταξύ χρήματος-μέσου συναλλαγών, ότε «Η απλή κυκλοφορία των εμπορευμάτων αρχίζει με μίαν πώλη-

1. «East European Quarterly», vol. VIII, No 3, No 4, 1975.

2. A. Rugina, σ. 353.

σιν και τελειώνει με μίαν αγοράν»³ και χρήματος-κεφαλαίου, όταν «... η κυκλοφορία του χρήματος ως κεφαλαίου αρχίζει με μίαν αγοράν και τελειώνει με μίαν πώλησιν»⁴ που είναι, κατά τον Marx, διαφορά μορφής κυκλοφορίας⁵.

Και η πρώτη μορφή αντιστοιχεί εις την απλήν κυκλοφορίαν του χρήματος —την απλήν εμπορευματικήν παραγωγίην— ενώ η δευτέρα εις την διηυρυμένην⁶. Η πρώτη του κυκλώματος E-X-E δεν προκαλεί ανισοροπίαν. Το χρήματος κυκλοφορούντες ως μέσον των συναλλαγών μεταξύ ίσων ανταλλασσόμενων αξιών, ενώ η δευτέρα, του κυκλώματος X-E-X, δια της αξίας-κεφαλαίου (X), η οποία με την αγοράν εργατικής δυνάμεως δημιουργεί υπεραξίαν (DX), προκαλεί ανισοροπίαν ένεκα της ανάγκης εκδόσεως πιστωτικού χρήματος που δεν είναι εμπόρευμα-numéraire⁷. Ούτως ο νόμος του Say ανατρέπεται και με αυτόν και η κατά Walras ισοροπία, ο οποίος δεν δέχεται ουδέν πλεόνασμα-διαφορικόν κέρδος εις την στατικήν του θεωρήσιν της οικονομίας⁸. Βεβαίως εκ πρώτης αναλύσεως αι θεωρίαι των Marx και Walras εμφανίζονται ως αντίποδες θεωριών. Προσέτι ο Marx δεν ησχολήθη με την ισοροπίαν αλλά την ανισοροπίαν, δεδομένου ότι εκείνο το οποίον τον ενδιέφερε ήτο η ανορθολογική λειτουργία του καπιταλιστικού συστήματος και η εξ αυτού προκύπτουσα άδικος κοινωνική τάξις.

Επί τη βάσει των ανωτέρω το κύκλωμα E-X-E εκκινεί με το εμπόρευμα και καταλήγει εις το εμπόρευμα το οποίον έχει ως ισοδύναμον της αξίας του το μεσολαβούν ως μέσον των συναλλαγών χρήμα, ενώ ουδέν πλεόνασμα προκύπτει κατά την ανταλλαγίην. Το χρήμα τούτο εμπόρευμα-χρυσός⁹-numéraire δύναται να αλλάξη την διάταξιν αρχικής πωλήσεως και είτα αγοράς (E-X-E) διά της αρχικής αγοράς και είτα πωλήσεως (X-E-X) εφ' όσον διά του χρήματος αγοράζεται εμπόρευμα και δι' αυτού πωλουμένου επιτυγχάνεται χρή-

3. *K. Marx*, Capital, Public publishers Moscow, vol. I, σ. 147.

4. *K. Marx*, Αυτόθι και εις Theories of surplus value part I, vol. IV of Capital progress publishers, Moscow 1969, σ. 321-328.

5. *K. Marx*, vol. 1, σ. 164, *A. Rugina*, σ. 356.

6. *K. Marx*, vol. I, σ. 164, 166, *A. Rugina*, σ. 357.

7.-8. *A. Rugina*, σ. 360. Ο Marx σχετικώς λέγει: «We have here, therefore, a palpable difference between the circulation of money as capital, and its circulation as mere money» (*K. Marx*, Capital, σ. 147).

9. Διά να μη γίνη παρανόησις, ο Marx δεν αποκλείει την κυκλοφορίαν τραπεζογραμματίων, εφ' όσον ταύτα είναι κεκαλυμμένα ε' ολοκλήρου (100%) εις χρυσόν (*K. Marx*, Capital, vol. I, σ. 143).

μα. Εις την διηυρημένην παραγωγήν ταύτην όμως το βασικόν κίνητρον είναι η κερδοσκοπία, διό και το κύκλωμα καθίσταται $X-E-X'$, όπου το X' ή DX είναι μία μεταβολή διά πλεόνασμα το οποίον επιτυγχάνεται με την είσπραξιν, υπό του επιχειρηματίου, της υπεραξίας. Ούτω το χρήμα καθίσταται κεφάλαιον — αξία που θα προσφέρη εις τον κάτοχόν του υπεραξίαν— και συγχρόνως με τας απαιτήσεις της διηυρημένης παραγωγής θα αιτήση πιστωτικόν χρήμα. Όσον αφορά δε εις την γενικήν ισορροπίαν, αύτη διακρίνεται εκ του γεγονότος ότι δεν έχομεν πλέον αμοιβήν του επιχειρηματίου-μισθόν αλλά δυναμικόν κέρδος απολαμβανόμενον εκ της ανισορροπίας. Εν ολίγοις λόγοις δημιουργείται εν εισόδημα μεταξύ ενός κανονικού¹⁰ δυναμικού υποδείγματος και ενός μη κανονικού τοιούτου.

Το πρώτον υπόδειγμα περιλαμβάνει μεταβολήν των τιμών υπό κανονικάς διακυμάνσεις και εμφανίζει ισοζύγιον αναπτύξεως (balanced growth)¹¹, ενώ το κέρδος εντός αυτού δημιουργείται κανονικώς. Το δεύτερον υπόδειγμα παρουσιάζει διαφορικά και δυναμικά κέρδη και είναι ο,τι ο Schumpeter καθορίζει ως την καπιταλιστικήν λειτουργίαν του χρήματος, οπότε δημιουργούνται ταύτα και το χρήμα διά μέσου του αποτελέσματος του πληθωρισμού προξενεί την αναγκαστικήν αποταμίευσιν (forced saving)¹².

Και εις το σημείον αυτό, ο Rugina, προχωρεί προς μίαν νέαν κατεύθυνσιν διά να αποδείξη ότι ο Marx πλησιάζει τους νεοκλασσικούς, εν αντιθέσει προς ο,τι μέχρι σήμερα υπεστηρίζετο.

Το βέβαιον πάντως είναι ότι ο Rugina εκθέτων τας ιδέας του μας λέγει ότι κατά την απλήν αναπαραγωγήν του κεφαλαίου ο τόκος καταβάλλεται εις τον καπιταλιστήν, καθώς και ο καταλογισμός του κόστους διευθύνσεως της επιχειρήσεως, συμπεραίνων ότι το δάνειον κεφαλαίου εγένετο ίνα πληρωθώσιν αι αμοιβαί των λοιπών συντελεστών της παραγωγής δικαίως επί τη βάσει της οριακής αυτών χρησιμότητος. Η τιμή ισορροπίας συνεπώς περιλαμβάνει (και εις το σημείον αυτό ο Rugina επαναλαμβάνει την άποψιν του καθηγητού Giovanni Demaria¹³ και την ιδικήν μου) τας αμοιβάς (εργατικόν μισθόν, έγγειον πρόσδοον, τόκον, κέρδος και φόρον) των πέντε συντελεστών της παραγωγής¹⁴.

10.-11. A. Rugina, σ. 363.

12. A. Rugina, σ. 365, J. Schumpeter, The theory of economic development, αγγλ. μετ. Harvard University Press 1955, Κεφ. III.

13. G. Demaria, Logica della produzione e dell'occupazione, Milano 1950.

14. Προ ημών όμως ο Malthus ήτο εκείνος ο οποίος εις το Principles of Political

Όταν όμως πρόκειται περί διηυρυμένης παραγωγής, η κατανομή των συντελεστών της παραγωγής δεν είναι δίκαια και η χρησιμοποίησης των χρεών διά μέσου των Τραπεζών υπερβάλλει τας αποταμιεύσεις, ήτοι είναι υπεράνω της υφισταμένης διαμορφώσεως (κανονικής) του κεφαλαίου. Ούτω προκύπτει το π λ η θ ω ρ ι κ ό ν α π ο τ έ λ ε σ μ α (inflationary effect) με συνέπειαν την αναγκαστικήν ελάττωσιν των εισοδημάτων, εφ' όσον τα πραγματικά εισοδήματα συνεπεία της αναγκαστικής αποταμιεύσεως καθίστανται μικρότερα των χρηματικών εισοδημάτων. Και εξ αυτής της ελαττώσεως φυσικά ζημιούνται οι καταναλωταί¹⁵. Και ο Rugina εις το σημείον αυτό συνδυάζει την αναγκαστικήν αποταμίευσιν με την υπεραξίαν, που καθ' ημάς δεν είναι ορθόδοξος ερμηνεία της μαρξικής διατυπώσεως, όπερ αμυδρώς φαίνεται να παραδέχεται και ο ίδιος, ενώ διά την αναγκαστικήν αποταμίευσιν δέχεται την ύπαρξιν αντιθέτων απόψεων, ως η του Keynes προς την του Hayek το 1930¹⁶.

Βασική όμως ιδέα του Marx παρέμεινε η θεωρία της υπεραξίας, διά να υποστηρίξη την «αλλοτριώσιν των αλλοτριωτών» και την υπό των προλεταρίων ανάληψιν των μέσων παραγωγής ως ιδιοκτησίαν των, ενώ ο Rugina διά μέσου της ρυθμίσεως του νομισματικού παράγοντος αφήνει την διατήρησιν των μέσων παραγωγής εις τους ιδιοκτήτας των.

Ο καθηγητής Rugina διά του άρθρου του ηθέλησε να καταδείξη ότι η επικράτησις του ελευθέρου ανταγωνισμού και η εξάλειψις των μονοπωλίων θα σημάνη την επικράτησιν της οικονομικής ισορροπίας διότι θα υιοθετηθή η πολιτική του νομίσματος-numéraire. Και ο καθηγητής Rugina καταλήγει ότι τα αντιγινωμόντα συστήματα ευρίσκονται εις ένα σταυροδρόμιον αναζητήσεων ίνα εξέλθουν της κρίσεώς των προς μεγαλύτεραν ελευθερίαν και κοινωνικήν δικαιοσύνην κατοχυρουμένης και της ειρήνης.

*

* * *

Τας απόψεις του Rugina περί νεοκλασικισμού εις τον Marx υπεστήριξεν εντονώτερον τούτου εις το άρθρον του ο Shalom Groll¹⁷, εκκινήσας εκ της θεωρίας της αξίας και περί του οποίου θα ομιλήσωμεν κατωτέρω.

Economy 1820, (Reprint) Oxford 1951 (σ. 262 κ.ε.) ωμίλησε περί αμοιβής των συντελεστών: εργασίας, εδάφους, επιχειρηματίου, κεφαλιούχου και Κράτους.

15.-16. A. Rugina, σ. 368.

17. The active role of «use value» in Marx's economic analysis, εις «History of Political Economy», vol. 12, No 3, 1980, σ. 336 και επ.

Ο Marx, κατά τον Groll, επλησίασε περισσότερο την νεοκλασικήν σκέψιν από την κλασικήν, ως τούτο πιστεύεται και τούτο εμφανίζεται με την μελέτην των γραφομένων του. Ο Marx όμως ευρίσκεται μεταξύ των δύο τούτων Σχολών της Οικονομικής. Κατά συνέπειαν ο Groll, κατά την γνώμην μου, υπερβάλλει τονίζων περισσότερο την συγγένειαν του Marx προς τους νεοκλασικούς.

Ο Groll πάντως δέχεται: ότι ο υπό του Marx υποστηριχθείς «κοινωνικώς αναγκαίος χρόνος» είναι έννοια διττή· αφ' ενός μεν σημαίνει υποκειμενικώς χρησιμότητα της εργασίας, αφ' ετέρου δε αντικειμενικώς χρησιμότητα του αγαθού εντός της ανταλλακτικής του αξίας, προσδιοριζομένης όμως υπό της καταβληθείσης διά την παραγωγήν του αγαθού εργασίας.

Η πρώτη εμφανίζει την κοινωνικήν ανάγκην η οποία κινεί διαφόρους σφαίρας της κοινωνικής παραγωγής, ενώ η δευτέρα εκείνην την θυσίαν εις εργασίαν η οποία απαιτείται διά την ικανοποίησιν αυτής της ανάγκης¹⁸.

Επίσης η πρώτη δεν εξυφαίνει κοινωνικήν σχέσιν, ενώ η δευτέρα υπογραμμίζει ταύτην, διό και ο Marx τονίζει και αναλύει ιδιαιτέρως την δευτέραν. Το θέμα όμως το οποίον προκύπτει είναι εάν η χρησιμότης περιλαμβάνεται μόνον εις τον νόμον της προσφοράς και ζήτησεως. Ο Kantorovitch ήτο εκείνος ο οποίος εκ των νεομαρξϊανών ετόνισε ιδιαιτέρως την ύπαρξιν της χρησιμότητος, κατά Marx, εντός του νόμου τούτου¹⁹.

Εις το σύγγραμμά μου «Ιστορία Οικονομικών Θεωριών», προ του Groll, γράφω σχετικώς: «Ετέρα παρατήρησις ήτις θα ηδύνατο να διατυπωθή είναι η του κοινωνικού αναγκαίου χρόνου, όστις είναι εν εσχάτη αναλύσει εκτίμησις υποκειμενική, εφ' όσον η των ατόμων εκτίμησις προσδιορίζει τούτον ώστε το παραγόμενον εμπόρευμα να μην είναι «πράγμα καθ' εαυτό» αλλά «πράγμα δι' ημάς»²⁰.

Και υπεστήριξα τα ανωτέρω διότι εάν η αξία χρήσεως είναι ο παράγων ο οποίος εκφράζει την κοινωνικήν ανάγκην, συγχρόνως είναι και εκείνος ο οποίος καθορίζει την ποσότητα, η οποία πρέπει να παραχθή και αύτη την κοινωνικώς αναγκαίαν εργασίαν η οποία πρέπει να καταβληθή προς ικανο-

18. K. Marx, Capital, vol. III, σ. 621, S. Groll, σ. 338-339.

19. Claude Jean Perret, Programmation linéaire et théorie économique marxiste dans l'ouvrage L. V. Kantorovitch intitulé: Calcul économique et utilisation des ressources, εις «Calcul économique», Presse Universitaire Française 1968, No 1, σ. 61.

20. Α. Θ. Χουμανίδη, σ. 172· βλ. και Οικονομική Ιστορία και η εξέλιξις των Οικονομικών Θεωριών, Αθήναι 1981, Τόμος Β', σ. 257.

ποίησιν αυτής της ανάγκης. Κατ' αυτόν τον τρόπον σκεπτόμενος και ο Groll εθεώρησε την σχέση της αξίας-εργατικής δυνάμεως ουχί ως αποκομμένην από την θεωρίαν της αξίας-χρησιμότητος, επροχώρησεν όμως πολύ περισσό-τερον διότι προσπαθεί να συνδυάση τον κοινωνικώς αναγκαίον χρόνον του Marx με την οριακήν χρησιμότητα²¹!

Ο Marx πάντως εις την «Κριτικήν της Πολιτικής Οικονομίας» δεν διστάζει να αναφέρει: «Καθ' ο μέτρον αναπτύσσεται η μεγάλη βιομηχανία, η δημιουργία του πραγματικού πλούτου εξαρτάται ολονέν και ολιγώτερον από τον εργάσιμον χρόνον και την ποσότητα της χρησιμοποιουμένης εργα-σίας, περισσότερο δε από τους συντελεστάς οίτινες τίθενται εις κίνησιν κα-τά την διάρκειαν του χρόνου εργασίας... εξαρτωμένης εκ της γενικής προό-δου της επιστήμης και της τεχνολογίας ή την εφαρμογήν της επιστήμης εις την παραγωγήν... Ο χρόνος εργασίας έπαυσε να είναι το μέτρον της α-ξίας και κατά συνέπειαν η ανταλλακτική αξία παύει να είναι το μέτρον της αξίας χρήσεως... διό και η παραγωγή η επί της ανταλλακτικής αξίας στη-ριχθείσα καταρρέει»²².

*
* * *

Εκείνο όμως το οποίον έχει σημασίαν εξ όσων ήδη ανεπτύξαμεν είναι η διαμόρφωσις της υπεραξίας, ήτοι μήπως η υιοθέτησις των προσδιδομένων υπό του Groll εις τον Marx αντιλήψεων απέρριπτε την περί υπεραξίας άπο-ψιν του δευτέρου. Κατ' αρχήν δεν νομίζομεν ότι ο Marx απεσπάσθη τελείως εκ της κλασσικής σχολής και δη του Ricardo, μολονότι ο δεύτερος ομιλεί περί συγκεκριμένης εργασίας, ως ανέκαθεν διαμορφούσης την αξίαν, και ουχί περί αφηρημένης γενικώς εργασίας ήτις και προσδιορίζει την αξίαν εντός ωρισμένων παραγωγικών σχέσεων. Το φαινόμενον της υπεραξίας, όμως, ο Marx αντιμετώπισε με τον υπερεργάσιμον χρόνον και την εξ αυτής δυσχέρειαν ερμηνείας²³. Εκείνο όμως το οποίον οπωσδήποτε ετόνισε εις την

21. Το ίδιον δέχεται και ο T. Sowell! (*T. Sowell, Say's Law, An Historical Analysis*, PVP 1972 σ. 189).

22. Την παράγραφον αυτήν τονίζει ιδιαιτέρως ο L. Calabi, *Forze produttive, scienze, Composizione di classe*, εις *Il marxismo italiano degli omni sessanta* (Istituto Gramsci), 1972, σ. 461.

23. Προσπάθειαν προς αυτήν την κατεύθυνσιν κατέβαλε ο A. Graziadei, *Sopra-lavoro e sopravvalore l'indipendenza della teoria del profitto della teoria del valore*, εις «*Critica sociale*» (October 1895) και *Sopralavoro e sopra-prodotto*, εις «*Critica sociale*» (Settembre 1897). Βεβαίως η ανάπτυξις της τεχνολογίας και του συνδικαλισμού ανέτρεψε την δυσόλιων διά τους εργάτας μελλοντολογίαν του Marx.

θεωρίαν του ήτο η διανομή του εισοδήματος και η μεταξύ των διαφόρων κοινωνικών τάξεων σύγκρουσις συμφερόντων.

Πλην των απόψεών μου επί της αξίας, ανέπτυξα και την περί κόστους εξαρτήσεως θεωρίαν μου, ήτις είναι διάφορος εις σύλληψιν από εκείνην του Marx διότι ναι μεν δέχεται την αντίθεσιν κατά την διανομήν του εισοδήματος αλλά δεν δέχεται την ερμηνείαν του ιστορικού υλισμού. Προσέτι προβάλλει και την μεταξύ των διαφόρων κοινωνικών στρωμάτων εξάρτησιν, καθ' ην όταν συντελεστής της παραγωγής αμείβεται ολιγώτερον εξ ετέρου αυξάνει το κόστος εξαρτήσεώς του και αντιθέτως²⁴. Επίσης η θεωρία μου δέχεται την ρύθμισιν του κόστους εξαρτήσεως διά της παρεμβάσεως του Κράτους κατευθυνομένου υπό των συλλογικών δυνάμεων της Δημοκρατίας ώστε να επιτυγχάνεται και η εναρμόνισις των ατομικών ψυχολογικών δυνάμεων με τας συλλογικάς ψυχολογικάς δυνάμεις και γενικώτερον ο συνδυασμός του ατομικού ελευθέρου πνεύματος και της δημοκρατικής κοινωνικής εξουσίας.

24. Α. Θ. Χουμανίδη, Ο εργατικός μισθός, από της εποχής των κλασικών μέχρι σήμερα, Αθήναι, Α' έκδ. 1957, Β' έκδ. 1965, Γ' έκδ. 1982.